

Utmaningar i dagens urbana samhälle och socialpedagogik

Juha Hämmäläinen

Introduktion

Från social- och idéhistorisk synvinkel har socialpedagogik fötts mer än ett hundra år sedan som reaktion till tidevarvets samhällliga processer och utvecklats senare i nära förbindelse med samhällets utveckling. Sensitivitet till sociala processer sammanhänger med socialpedagogik. Med ett ord kan man säga, att socialpedagogik – som tanke, arbete och samhällets verksamhetssystem – leder sitt ursprung från samhällets moderniseringstendenser och lindas med en moderniseringsprocess från början till nutiden. Jag försöker besvara två frågor i min presentation: vad betyder det att konfrontera nutidens samhällliga verklighet för socialpedagogiken och vad kan socialpedagogiken eventuellt erbjuda till nutidens samhälle.

Att utveckla socialpedagogiken som samhällets verksamhetssystem

Socialpedagogikens permanenta utmaning är att utveckla sig i samhället som ett sådant verksamhetssystem, som är relevant för den aktuella sociala verkligheten, dvs. för den bestämda verkligheten, i vilken människorna lever. Det betyder, att man i första hand möter världen som den är, och att man i andra hand förstår, att den kunde vara annorlunda och att förändringar kan främjas av människor själv. Jag ser socialpedagogiken som ett visst tanke- och verksamhetsätt som har historiska rötter men som måste alltid konfrontera samhällliga tidsbestämningar och behandla aktuella samhällliga processer och fenomen.

I Hegels anda kan man säga, att socialpedagogiken utvecklar sig samhällligt bara i beröring med tidens anda. I så fall måste man fråga, vad nutidens anda kräver av socialpedagogik – som vetenskap, som utbildningsområde, som arbete. Det är dock viktigt, att vi försöker begripa och leva i tidens anda, när vi utbildar socialpedagogiken som samhällets verksamhetssystem.

Som tänketradition erbjuder socialpedagogiken flera tolkningar om sitt väsen både som vetenskap och som utbildnings- och arbetsområde. Den är inte bara funktion av den samhällliga utvecklingen. Dess tradition har inte bara historiska, men också ontologiska rötter, vissa grundkoncept och fundamentala idéer som blir kvar från tid till tid – eller åtminstone har socialpedagogiken vissa fundamentala frågor vilka uttrycker sitt väsen. Dessa frågor angår på samhälllig integration, deltagande, mänsklig gemenskap, individuell autonomi, moral och dygder och vardagskompetenser av människor. Socialpedagogiken behandlar dessa frågor som frågor om uppfostran och självfostran, bildning, kultur och förutsättningar av mänskliga utvecklingsprocesser.

I sin grundläggande bok, vars namn lyder på danska *Socialpaedagogik och samfundsvorvandling*, karakteriserar Bent Madsen socialpedago-

gik ”som en skärskild strategi som bidrar till samhällets integration ... som samhällets svar på några av sina integrationsproblem ... en pedagogik som förhåller sig till utstötta och marginaliserade grupper på ett skärskilt sätt” (Madsen 2001, 15). Madsen försöker ”ringa in några väsentliga förhållanden som har betydelse för förståelsen av socialpedagogiken som ett samhälleligt fenomen ... ge ett signalement på aktuella förvandlingstendenser som kan sätta nya premisser för diskussionen om socialpedagogiken och dess betydelse i samhället” (Madsen 2001, 63). Socialpedagogikens frågeställningar sätts i ett samhälleligt sammanhang med betraktning på samhällets utveckling och permanenta förändring.

Socialpedagogik kan utveckla sig som samhälleligt relevant arbetsområde bara när socialpedagogisk utbildning är i harmoni med samhälleliga förändringsprocesser. Hur kan man veta, om socialpedagogikens utbildning, forskning och arbete svarar på tidens fordran? För det behöver man vetenskap och forskning som producerar förståelse om samhället och om aktuella sociala processer från en socialpedagogisk synvinkel. Man behöver utvecklande teori för samhällsrelevant utbildning och samhällsrelevant utbildning för samhällsrelevant arbete.

Som vetenskap har socialpedagogik en skärskild karaktär, den skiljer – eller som man nutiden säger: profilerar – den av andra vetenskaper. Bent Madsen beskriver det på följande sätt (Madsen 2001, 62):

”Om socialpedagogiken fortsatt ska vara på samma våglängd som sitt samhälle – som är ett samhälle i förvandling – är det avgörande att facken anknyter till teorier och teoribildningar som sätter utövarna i stånd till att analysera de samhälleliga konfliktfälten som betingar uppkomsten av sociala och pedagogiska nödsituationer.”

Som utbildnings- och arbetsområde har socialpedagogik två utvecklingslinjer. Den ena är mono-professionell, den andra poly-professionell. Som ett mono-professionellt område har socialpedagogik en identitet av en skärskild yrkesgrupp. Det poly-professionella området betyder, att socialpedagogiken förstås inte som läran för och av en yr-

kesgrupper, socialpedagoger, utan att det är ett fack, som kan vara studerat av människor från olika yrkesgrupper. Det betyder, att socialpedagogiken som utbildnings- och arbetsystem erbjuder en teoretisk och vetenskaplig ram för olika människoarbetets professionella former (som barnträdgårdsarbete, ungdomsarbete, socialt arbete osv.). Alla sådana arbetargrupper får nytta av att studera socialpedagogik.

Bent Madsen, som betraktar socialpedagogik som ett fack och ett yrke, hävdar behovet för det vetenskapliggöra (Madsen 2001, 61):

”Ett fack kan endast förstås som fack i ett sammanhang med fackteorin som ligger till grund för dess praxis (arbetsfacket). Så när frågan uppstår om socialpedagogiken kan bevara sin identitet och profil utan att vetenskapliggöra facket, handlar det inte om synpunkter för eller emot teori. Det handlar i stället om att diskutera hur förhållandet mellan teori och praxis ska vara i ett fack som socialpedagogik. Var ska fackkunskapen komma från och vilken status skall den ha i förhållande till praxis? Och vilka möjligheter finns det för att socialpedagogerna som del av deras praxis själva börjar att producera och förmedla teori.”

Han ser teoribildningen som en identitetsfråga, därav hänger fackets kapacitet att bli legitimerat och bevara legitimitet som ett professionellt system (Madsen 2001, 61–62):

”Det handlar i det professionella arbetet om att kunna formulera det socialpedagogiska problemfältet på en samhällelig nivå och i en samhällelig förståelseram. Med andra ord: vilka samhälleliga problem och konflikter betingar fackets existens? ... Om socialpedagogiken fortsatt ska kunna ge praktiska och handlingspräglade svar på samhälleliga integrationsproblem är det avgörande att kritiska analysen förknippas konstruktiva handlingar. ... Om socialpedagogen ska vara fackligt och teoretisk kvalificerad till att ingå i nya situationer är det nödvändigt att socialpedagogen genom med-

vetna ändringsstrategier själv är i stånd till att producera och kvalificera den kunskap som en ny praxis kräver.”

Det är lätt att förena sig om Madsens argumentation: Socialpedagogiken kan möta de utmaningar av den hastigt förändrande världen framgångsrikt som fack bara om dess fackidentitet är tillräckligt klar och att klarheten behöver teoretiska underlag. I nutidens samhälleliga och kulturella erosion blir socialpedagogiken utsatt för risken att förlora sin kärna och identitet under den postmoderna världens pluralitet och mångfaldighet. Dess första och främsta utmaning är att svara på nytt på frågan, vad socialpedagogiken är i teori och praxis som ett samhälleligt funktionssystem – som vetenskap, som utbildning och som arbete. Men visserligen förutsätter behovet till teoretisk utveckling inte att socialpedagogiken måste uppfattas som ett skärskilt fack eller en skärskild fackkunskap.

I moderna världen möter socialpedagogiken en mångfaldighet av sociala och andra yrken som strävar efter integration och deltagande. Som ett samhälleligt funktionssystem kan socialpedagogiken vara accepterad och legitimerad – efter Niklas Luhmanns samhällsteori – bara när den kan bevisa till andra funktionssystem att den är behövlig för dem, dvs. att den kan se och göra någonting som de andra inte kan se och göra.

Från min synpunkt borde socialpedagogiken som samhällets verksamhetssystem inte bli reducerat till en lära om och för ett enskilt yrke utan bli utvecklat som en vetenskap för alla arbeten som delar med människornas behov till social säkerhet, integration och deltagande som medlemmar i samhället, som medborgare. Det finns behov för att förstå samhälleliga förvandlingsprocesser och dess konsekvenser från socialpedagogiskt perspektiv, dvs. med betraktelse om samhällets integrationsproblem först och främst som uppfostrans- och bildningsfrågorna. Andra vetenskaper företräder andra teoretiska perspektiv och analyshorisonter.

Socialpedagogikens fundamentala utmaning som vetenskap sålunda är att producera socialpedagogisk samhällsförståelse. Till förmån för det är det viktigt – som Bent Madsen påpekar – att ”dra in civilisations-teori, socialisationsteori och kulturteori som breda förståelseramar och handlingsfundament” (Madsen 2001, 61). Ännu viktigare anser jag att det är att uppfostrans- och bildningsteoretiska uppfattningar.

Nutidens tendenser – tidens anda

I antologin *Socialpedagogik och samhällsförståelse* redigerad av Lisbeth Eriksson, Hans-Erik Hermansson och Ann-Charlotte Muenger skriver redaktörerna följande (Eriksson, Hermansson & Muenger 2004, 10):

”Samhällsutveckling är att betrakta som en ständigt pågående process. Förändrade sociala, ekonomiska och kulturella förhållanden innebär i dag stora utmaningar för såväl nationella som internationella institutioner. Utvecklingen tenderar att på olika sätt underminera de sociala villkor som välfärdsamhället och det sociala medborgarskapet vilar på. ... Problem runt delaktighet, demokrati och alternativ organisering av social verksamhet är centrala frågeställningar i den aktuella välfärdsdiskussionen.”

Antologins budskap är att socialpedagogiken som en teoretisk tradition och ett inspirerande tankesätt sätter uttryckligen fram ett betydelsefullt perspektiv i alla nivåer av nutidens samhällliga processer i teori och praxis.

När Bent Madsen analyserar ”några väsentliga förhållanden som har betydelse för förståelsen av socialpedagogiken som ett samhällligt fenomen” talar han om socialpedagogikens nya verklighet och pekar på ”aktuella förvandlingstendenser som kan sätta nya premisser för diskussionen om socialpedagogiken och dess betydelse i samhället” (Madsen

2001, 63). Han räknar som sådana tendenser och förvandlingsprocesser till exempel upprottet från den industriella ordningen i det postindustriella informationssamhället, från socialstat till marknadsstat, från enhetskultur till det multikulturella samhället och från rätten till autonoma livsformer. De här tendenserna betyder nya sociala, kulturella och politiska livsvillkor.

Jag har nyss skrivit en artikel om familjesaker för en bok om ungdomspsykiatri (Hämäläinen 2005). I denna artikel har jag analyserat en aning nutidens samhällsliga tendenser och omvandlingsprocesser. Till följande använder jag denna analys för att konturera socialpedagogikens utmaningar i nutidens samhälle och sätta upp några huvudpunkter däriifrån.

Många analyser av samhället handlar om en brytning i vilken utvecklingen av samhället har kommit till ett nytt skift som har betytt en kvalitativ ändring i samhällslivet. Det nya skiftet har olika namn. Namnen beror på det teoretiska perspektivet. Jag lägger fram några centrala perspektiv och försöker att komma närmare frågan om vad som är typiskt i dagens sociala processer och uppfostran.

Informationssamhälle. Nutidens samhälle kallas vetenskaps- och informationssamhället. Benämningen ger uttryck åt det samhällets egenskap som datatekniska utvecklingen har möjliggjort. Den har snabbt stegrat informationskvantitet och möjligheter att behandla informationen. Trenden inverkar starkt på arbete, utbildning och fritid. Kunskap som värde är framhävt i informationssamhället. Den undantränger lätt de andra värdena såsom kognitiv dimension de andra delområdena av personlighet. Från uppfostrans perspektiv finns det en risk att ha en ensidig människouppfattning som inte ger plats för människans fullviktiga utveckling. Teknologiska utvecklingen är förknippad till informationssamhällets livsformer. Barns och ungdomars boende- och växtmiljö – skolgången, fritiden, intressena och föreställnings- och upplevelsevärld – alla digitaliseras. Det ställer uppfostran och uppfostrare inför fullkom-

ligt nya utmaningar. Informationsteknologin öppnar för människor oerhörda möjligheter att delta och lära sig, men det skapar också nya pedagogiska och moraliska problem. Vad innebär det för socialpedagogiken?

Samhälle av höga fordringar i yrkesfärdigheter. Informationssamhälle grundar sig på utbildningssamhälle, i vilket man når kunnighet som man behöver i arbetslivet med långdragen allmänbildning och yrkesinriktad utbildning. Arbete är ökande att planera och kontrollera kunskapsprocesser. Yrkesinriktad kunnighet betyder att bereda, behandla, överföra och producera information. Arbetslivet kräver att människor har fortfarande högare kapacitet och att dom fortfarande uppdaterar sina kunnigheter. Samhället av höga fordringar till yrkesfärdigheter är ett samhälle med ständig utbildning och livslång inläring. Ett sådant utbildningssamhälle ställer till uppfostran nya krav. Vad innebär det för socialpedagogiken?

Mediasamhälle. Snabbt informationsteknologisk utveckling har vuxit speciellt inom massmedia. Informationssamhället är också ett mediasamhälle i vilket massinformation och underhållning fyller människornas dagliga livet. I det mediasamhället förmedlar man diverse information via olika kanaler. I det samhället är det viktigt att skilja den väsentliga informationen från oväsentlig, sann från osann, viktig från mindre viktig, värdig från ovärdig. Den stora utmaningen med uppfostran är att hjälpa barn och ungdomar forma sina världsbilder mellan mångfaldiga och splittrade informationer. I det sämsta fallet mixar barn kunskaper arbiträr från olika källor – skola, nyhetssändning, porr, våldunderhållning, internet och olika virtuella världar. Det virrvarret vantolkar och splittrar barns världsbilder. Barn och ungdomar behöver vuxna personer vid sina sida för att bilda och strukturera sina världsbilder, testa sina åsikter, få logisk feedback och lära sig att skilja väsentlig och oväsentlig. Vad innebär det för socialpedagogiken?

Risksamhälle. I samhällsvetenskaplig litteratur kallar man nutidens samhälle för ett risksamhälle i vilket många risker tonar vardag och

livets gång. Risker är konsekvenser av samhällets snabba ändring och alltmer komplicerade framtidsstrukturer. Labilitet, osäkerhet och kort-sigtighet i människornas dagliga liv ökas. Arbetsmarknaden transformerar sig och ovanliga anställningar – såsom kortvariga arbetsförhållande och olika former av deltidarbete – blir vanligare. Förökning av labilitet minskar möjligheter att planera livet på lång sikt. Livets gång formas med irreguljär arbetslöshet och arbetsperioder. I synnerhet för ungdomar och unga vuxna, är en sådan labilitet förknippad till intresselöshet, passivitet, perspektivlöshet och en upplevelse av okontrollbarhet. Den erbjuder lätt frustration, hjälplöshet och ängsla. Ofta med labilitet yppas också ekonomiska oron, vilken kanske går ut via konflikter i familjelivet och i föräldraskap av unga vuxna. Uppfostran har en stor utmaning att preparera ungdomar att tolerera labilitet och att leva i samhället med risker. Vad betyder det till i dags socialpedagogiken?

Samhälle av marginalisering. Ett samhälle av höga yrkesfärdigheter, information och utbildning erbjuder möjligheter att framgå skärskilt för intelligenta och kognitivt prestationsdugliga människor. Samhällets strukturer bemöter dåligt dem som inte kan leva upp till förväntningar av utbildning och arbetsliv. Drop out från utbildnings- och arbetskarriär för lätt marginalisering med sig också i andra livsområden som intressebevakning, fritids intressen, mänskliga kontakter, och den sociala och kulturella delaktigheten. Marginalisering betyder att falla till utsidan från samhällets verksamhetssystem och kollektiver i vilka människor vanligen tillhör och på så sätt uppehålls livskvalitet och -kontroll. Det är inte en antingen–eller utan en mera–mindre fråga: marginalisering kan yppa sig och ha olika grader i olika livsområden. Marginalisering kan påverka såväl både individer och grupper. Nutidens samhälle producerar mångformig marginalisering. I socialpedagogiken förstår man marginalisering som en relation mellan människan och samhället, inte som människans egenskap. Man tänker inte att människorna är felaktiga eller har fel som måste repareras.

Samhälle av regionala likvärdigheten. Migration till växtcentrum är karakteristiskt för dagens samhälle varigenom föregår ekonomiska och kulturella skillnaden. Kommuner och olika samfälligheter har stora svårigheter att klara sig i båda ändar av migration. Ungdomar har inte tillräckliga möjligheter att leva i de regressiva områdena. Aktiva ungdomar flyttar till växtcentrum och kommuner har inte ekonomiska förutsättningar att bevara kommunala servicesystem då skattebetalare flyttar bort. Tillgången av service differentierar sig och det blir orsak till regionala skillnader i populationens hälsa och välfärd. Konsekvenser rör på människornas sinnestämningar, föreställningar och identitet. Andra sidan av urbaniseringen syns i vad som händer i de avfolkande landsortstäter. Vad innebär dessa processer för socialpedagogiken?

Individualistiskt samhälle. I samhällsvetenskapliga diskussionen kallar man dagens samhällen också för ett sen- eller eftermodernt samhälle. De här begreppen uttrycker att utvecklingen av modernisering har framskridit till änden som betyder att man har återvunnit ett nytt utvecklingsskifte och nytt samhälleligt tänkande och livsform. I det nya skiftet har man frigjort sig från det moderna samhällstänkandet som innehöll en tanke om samhällets rationella instruktion och tron på planmässig kollektiv utveckling. I stället har pluralismen uppkommit som understryker individualiteten. Det betyder att alla har möjligheter att nyskapa sina personliga tolkningar om livet och världen, nyskapa sin personliga moral och genomföra fritt individuella intressen. Som följd av individualiserad livsform är att man kräver från uppfostringen primärt att främja sådana egenskaper som man behöver i ett sådant samhälle: förmågan att vara oberoende, göra självständiga beslut, sköta sig själv sina egna saker, bevaka sitt intresse, vägleda sin livsprocess och ta sig an sina egna moraliska beslut. Kongruent med den existencialistiska människo- och samhälleuppfattningen tänker man att individens frihet att definiera sig och nyskapa sitt liv är det högsta samhälleliga värdet. Vad betyder socialpedagogikens kontribution för dessa tendenser?

Behovet att ge svar

Vad är socialpedagogikens insats för nutidens värld? Vilken betydelse har socialpedagogiken i tolkning och förståelse av nutidens samhälleliga processer? Kan socialpedagogiken hjälpa oss att se någonting som vi annars inte kan se och göra någonting som vi annars inte kan göra? Vad är socialpedagogikens extravärde som vetenskap och utbildnings- och arbetsområde?

Komplicerade verkligheten kan inte ses helt och hållet, utan bara från vissa begränsade teoretiska synvinklar. Vad betyder den socialpedagogiska synvinkeln i vår tid? Hur påverkas det socialpedagogiska tänkandet och görandet i dag? Vi behöver både allmänna och speciella svar på dessa frågor. Med speciella svar menar jag att analysera och reflektera socialpedagogikens kontribution i vissa speciella kontexter och social problem, till exempel nya former av fattigdom, familjevåld, beroende av drogen, HIV/AIDS, speciella psykiska sjukheter, satanism, child abuse, drop-out fenomen i skolsystem, arbetströttnande och dyslexi. Listan av sådana speciella kontexter och fenomen som socialpedagogiken är delaktig i och med är lika ändlös som livets mångsidighet och det är nödvändigt att vi behandlar dem i deras helhet och analyserar socialpedagogikens roll tålmodigt från sak till sak. Men – som sagt – vi behöver också allmänna svar och teoribildning.

Jag finner mycket värdefull en subtitel i Anders Gustavssons bok *Inifrån utanförskapet: Om att vara annorlunda och delaktig*. Den subtiteln låter ”Att ta vid där Goffman slutade” (Gustavsson 2001, 226). Socialpedagogiken måste kunna demonstrera sitt extravärde. Det kräver generella och speciella svar på frågan, vad socialpedagogiska tänkande och görande betyder. I svaret är det fundamentalt viktigt att ta hänsyn till den samhälleliga verkligheten socialpedagogiken konfronterar med.

Min goda vän emeritusprofessor Horst Sing från Tyskland brukar säga att vi måste kunna se vad vi inte kan se. Socialpedagogiken erbju-

der en synvinkel, ett perspektiv. Det är viktigt att vara medveten inte bara om dess innehåll utan också dess begränsningar. Det är också viktigt att kunna säga klart vad man ser och inte ser och visa förståeligt vad man kan och vad man inte kan göra. Socialpedagogiken är inte ett svar på alla nutidens samhällliga utmaningar. Men det interpenetrerar betydligt med den samhällliga verkligheten, försöker påverka sociala processer och som en samhälllig verksamhet är påverkat av dem. Grundfrågan är, vad socialpedagogiken i teori och praxis erbjuder som annars, av andra verksamhetssystem och tankesätt inte kan erbjudas.

Referenser

- Eriksson, L., Hermansson H.-E. & Müenger, A.-C. (red.) 2004. Socialpedagogik och samhällsförståelse. Stockholm: Symposion.*
- Gustavsson, A. 2001. Inifrån utanförskapet. Om att vara annorlunda och delaktig. Lund: Studentlitteratur.*
- Hämäläinen, J. 2005. Nuori ja perhe yhteiskunnan murroksessa. (I tryck)*
- Madsen, B. 2001. Socialpedagogik. Lund: Studentlitteratur. Översättning av Birgitta Armstrand Frisk.*